

Другий закид, зроблений Франком, — що позитивна сторона «реформи суспільності» бідна в «писанію»: мало дає конкретних вказівок, *яке* має бути життя. З нашого становища се загальна хиба — не самого Вишенського, але й усієї аскетичної моралі, «пустинного виховання»: воно не дає відповідних вказівок, що робити людям, які застаються «в миру». Але з сього становища Вишенський мав свою програму того, що він називав «очищенням церкви Христової», тільки відложив її до іншого писання, як се зараз побачимо. А тут я піднесу виразний соціальний нерв: як Вишенський і в сім, і в інших писаннях (се зараз побачимо!) виразно відчуває в отих братських скаргах соціальний характер конфлікту і яскраво підчеркує його своєю релігійною публіцистикою: стрічу міщанської інтелігенції з пануючою шляхетською верствою — тою, що силкується перетворити духовні посади в свої дідачні держави («тенути»), й тою світською частиною, котрої плоттю від плоті і кісттю від кості застаються шляхетноуроджені митро-і кlobуконосці. Се підтверджує, що Вишенський не був зовсім тільки книжником-аскетом, а людиною з великим громадським досвідом, — і робить привабливим здогад (Франка), що походженням Вишенський таки був теж міщанин. Тому, скажемо, так відчув він соціальний підклад релігійного конфлікту, що малювала львівська записка!

· «Порада» і «Извѣщеніе о латинских прелестех». Написане восени чи зимою 1592 р. і вислане для розповсюдження в «Малій Росії», «Писаніє» Вишенського правдоподібно поширилось тоді, звернуло увагу на автора і придбало йому ім'я¹. Воно не могло не робити враження, як перше — скільки знаємо — могутнє, красою оповите відроджене слово, пущене в гушавину «всіх обще в Лядській землі живущих». Вишенський, мусимо думати, відразу виріс на духовного вождя. Йому доручають афоніти написання посланія на руки кн. Острозького до всіх вірних православних України, коли відчулась потреба підтримати їх у боротьбі проти унії. До нього звертається церковний протектор «Малої Росії» патріарх Мелетій з порадою не зоставатися далі в самотності пустині, а йти в світ, як пророк Ілля, котрого він йому дає в приклад, — безпосередньо стати в лаві борців проти лядської небезпеки².

¹ Франко хоч уважав деякі інші твори Вишенського ранішими, але також підчеркував се, що «Писаніє» було першим твором, випущеним під його іменем (с 165), і тим самим признавав за ним рішуче значення в утворенні літературної репутації Вишенського.

² Лист сей опублікував Франко (с 457), поправки Кримського до його перекладу в К Ст 1895, IX, с 235, тут справедливо звернено увагу на підозрливу дату, так як 11 надрукував Франко (с 237).

Йому ж Мелетій посилає для оцінки і відповіді нове видання трактату Скарги. Вишенський стає очевидним авторитетом; те, що ми знаємо тепер, — мабуть, маленька частка з того, що зверталось до нього в тих роках за підтримкою, повчанням, роз'ясненням, авторитетним словом. По довгій перерві творче слово опанувало життя своєю незрівняною руховою силою.

Вишенський відчув се і прийняв як обов'язок. Перше ніж він зважився піти за покликом Мелетія (і певно — багатьох інших) — іти на Україну особисто, він рішив підтримати земляків і допомогти своїм письмом. Так з'явились його твори, навіяні уніонною драмою, що розгравалася тоді на Україні: «Послання» до кн. Острозького і до єпископів-уніатів та збірка писань для українського загалу («Терміна о лжи»).

Але перше ніж прийшла ся свідомість свого обов'язку, сеї ролі духовного вождя і трибуна «Малой Росії», Вишенський працював у тім напрямі, куди його штовхнув львівський меморіал і власне «Писаніє до всіх в Лядській землі». Я вже згадав вище, що конкретний план — не «реформи суспільності», розуміється, а напрями християнського життя, так як вона йому уявлялася: позитивної поради на «злоєреси», що обсіли «Малую Росію», він, складаючи своє «Писаніє», відложив на інше посланіє. Виложив він його в творі, котрий так і назвав: «Порада како да очистити(ся) церков Христова, заплюгавлена лживыми пастыри» І з зв'язок з «Писанієм до всіх в Лядській землі» цілком ясний і безсумнівний. Але Вишенський, укладаючи свою «Термину», поставив «Пораду» перед «Писанієм», після послання до кн. Василя, і, мабуть, вичеркнув вступну фразу, так що у виданні «Порада» пішла як частина сього послання. А пок Франко, хоч на підставі оглаву Підгорецького збірника правильно відділив її як окремий твір, зате впав в іншу помилку: з огляду на згадку про померлого Костянтина Острозького переніс «Пораду» між пізні твори Вишенського, після 1608 р. Тим часом мова в «Пораді» не про Василя-Костянтина, як думав Франко, а про його сина, що помер 1588—9 р.¹ Отже, справляючи сі всі непорозуміння, привертаємо «Пораду» на її місце — як продовження «Писання до всіх в Лядській землі», написане в першій начерку ще перед вістями про унію, — а пізніше розширене апологією іночеського чину (як се зазначене і в оглаві), а може, ще й іншими додатками, що сильно розбили і викривили первісний план.

¹ Се спростував Третяк (с 275—6), але незважаючи на те лишив «Пораду» між писаннями, писаними по повероті з України (с 273). Возняк на той час уважає її за доповнення до послання єпископам і кладе «на самі останні роки XVI в.» (с 147).

Та коли й виключимо ту апологію, і «Порада» через се стане більш суцільною і плановою (вона тоді зменшується приблизно до такого ж невеликого розміру, як «Писаніє до всіх в Лядській землі», навіть дещо меншого), то з літературного погляду вона все-таки не набере особливої вартості.

Передусім — вступ її таки деформований, — мабуть, для того, щоб безпосередньо зв'язати з гадками послання до кн. Василя:

Буди же вамъ извѣстно, правовѣрнымъ, яко сего ради попушени єсмо въ сей искусъ, занеже по еретичѣхомъ вси обиталници Малой Роси¹, и отъ Бога устранихом ся далече, къ невѣрью и зложитіє припрагше. Тѣмъ же възвратим ся къ Богу паки, да Богъ къ намъ ся приблизить. Онъ бо єсть всегда близъ, грѣхи же наши далече насъ отлучають отъ него. Сего ради покаймо ся сами въ своихъ согрѣшеніихъ, каждо судъ себѣ сотворше

По сім наступають короткі поучення — часом доповнені мотивуванням, яке іноді розростається в цілий екскурс. Деякі з цих мотивувань, можливо, також розширені або й цілком додані пізніш, як та апологія іночеського чину. Деякі з них незвичайно інтересні з культурно-історичного погляду і для характеристики Вишенського як ідеологічного представника свого часу. Мішання обрядової формалістики (домагання занехаяння старих обрядів, колядок і щедрівок і тому подібних «прелестей») і короткозорого старовірства з серйозними принципіальними істинно реформаційними постулатами характеристичне не для самої тільки індивідуальності Вишенського, а для всього громадянства, що безрадно спинилось на розстані між традиційним, вижитим консерватизмом — і новими західноєвропейськими гаслами, що вабили і лякали разом. Формалістичні, старовірські гасла дав патріархат, устами патріарха Єремії, і не тільки прихильники очищення церкви, але й провідники відродження, керманічі братські, зробивши патріарха своїм верховним суддею і оракулом, прийняли ці гасла боротьби за букву грецької церковної практики як провідну лінію в своїх конфліктах з владиками. Дивно вони перехресчувалися в їх тактиці з радикальними ідеями церковного народоправства, підданими реформаційними взірцями: боротьбою польської шляхти і міщанства з своїм єпископатом. Дивно збігаються і суперечать собі навзаєм ті старовірські й нововірські ідеї в сій пробі практичної церковної програми Вишенського. З одної сторони, наприклад, такі революційні поради організації виборної пресвітеріанської церкви²

¹ Підчеркую місця, особливо близькі до «Писання до всіх».

² Пор вище

На священнической степени по правилу святых отец да въсходить, а не по своихъ воляхъ (похоти плотскія ради, имѣнія и панства) санъ да восхищаютъ! И всякого такого, который сам насакуеть, не примуйте! И отъ короля даного безъ вашего избрания — изжденѣте и проклинѣте. Не въ папежа бо вы крестили ся, и не въ королеву власть, да вамъ даеть волки и злодѣи, разбойники и антихристовы таинники. Лѣпше бо вамъ безъ владыкъ и безъ поповъ отъ діавола поставленныхъ до церкви ходити и православіе хранити, нежели съ владыками и попами не отъ Бога званными у церкви быти и съ той¹ ся ругати и православіе попирати. Не попы бо насъ спасуть или владыки или митрополиты, но вѣры таинство наша православная, съ храненіемъ заповѣдей божіихъ — тое насъ спасти маеть. Прето вы пастыря собѣ тако избирайте. Прежде назнаменайте нѣколико особѣ отъ житія и разума свидѣтельствовавшихся, яко суть благоговѣйныи и правовѣрныи. Таже узаконѣте собѣ день, и постъ, и сътворѣте бдѣніе съвокупивше ся въ церковь, и молѣте ся Богу, да вамъ дасть и открыеть пастыра. Егоже жребіемъ отъ сихъ реченныхъ ищуйте (с 210)

Се був би повний розрив з канонами і всім традиційним устроєм православної церкви. Для проведення його не було іншого шляху, як тісний союз з протестантським рухом, як перехід на сю реформаційну дорогу і спільна боротьба з королівським правом патронату. Але, очевидно, таких виводів Вишенський зовсім не передбачав і тому в результаті радив покладатись на Бога і чекати чуда від нього², а одночасно остерігав своїх земляків від яких-небудь релігійних новин, від «мирської мудрості» і всього, що могло відвести від старосвітської блаженної простоти:

До церкви на правило съборное ходѣте и во всемъ по уставу церковному — ни прилагающе отъ своего умысла что, ни отымающе безстудіемъ, ни раздрающе мнѣніемъ творѣте, и по закону нашему христанскому жизнь сию проходѣте! Еже бо Духъ святыи уфундувалъ вмѣстившими его усты, тамо поправы гнилыхъ земныхъ помыслъ непотреба. Евангелія и Апостола въ церкви на литургии простымъ языкомъ не выворочайте, по литургии же, для вырозумѣнья людского попросту толкуйте и выкладайте! Книги церковные всѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте! Сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволь толикую зависть имаеть на словенскій языкъ, же ледво живѣ отъ гнѣва! Радѣ бы его до щеты погубилъ, и всю борбѣ свою на тое двигнулъ, да его обмерзитъ и въ огиду и ненависть приведетъ! И што нѣкоторые наши на словенскій языкъ хулять и не люблять, да знаешь заповно, яко того майстра³ дѣйствомъ, и рыгашемъ духа его поднявши творять. А то для того діаволь на словенскій языкъ борбѣ тую маеть, зане же естъ плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языковъ и Богу любимѣйшій! Понеже безъ поганскихъ хитростей и рукодѣствъ, се же естъ кграматику, риторикъ, диалектикъ и прочихъ ихъ коварствъ тщеславныхъ, діавола вмѣстныхъ⁴, простымъ прилѣжнымъ читаемъ безъ всякого ухищренія къ Богу приводитъ. Простоту и смиренне будуетъ и Духа святого подѣмлетъ. В злоковарну же душу, рече Премудрій, не внидетъ премудрость, — што нынѣ латинская злоковарная душа, ослѣпленная и насыченая поганскими тщеславными и гордыми догматы

¹ Церкви

² Див про се ще в мой Історіі України VI с 556

³ Діявола

⁴ Що містять у собі діавола

страждеть¹ Чи не лѣпше тобѣ изучити Часословець, Псалтырь, Апостоль и Евангеліе съ иншими церкви свойственными, и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получитьи, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философомъ мудрымъ ся в жизни сей звати, и въ геену отыти² Разсуди! Мнѣ ся видить — лѣпше есть ани аза знати, толко бы до Христа ся достиснути, который блаженную простоту любить, и въ ней обитель собѣ чинить и тамъ ся упокоеваетъ (с 209—10)

Се той пункт, на котрім потім, як відомо, Вишенському прийшлося ґрунтовно розійтися з союзниками — борцями за відродження церкви, львівськими братчиками, і при сій нагоді він тоді докладніш формулював свою систему православної освіти².

В свой похвалі словенській мові він не стоїть одиноко: в протиставлення агітації за єдинокультурною латинською мовою, що вели езуїти, як Скарґа,— православні висували традиційно культурне значення мови слов'янської. Особливо цікавий панеґірик йому дав Тяпинський,— записуючи в рахунок словенської мови навіть грецьких отців церкви, тільки перекладених на слов'янську, й отожнюючи при тім слов'янство з Руссю³. Вишенський відчуває, очевидно, що його аполоґія трохи голослівна, і виправдується, що в рамках «Поради» не може дати «доводу широкого», «якъ словенській языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть і отъ еллинскаго и латинскаго».

З культурно-історичного становища цікава також його осторога проти уживання католицьких («латинських») пісень по церквах: «Латинский смрадъ пѣсней изъ церкви изжденѣте, простою же нашею пѣснію русскою поюще Бога благодарѣте».

Але з чисто літературного становища все се, кажу, малоцікаве; без порівняння інтересніша аполоґія іночеського чину, вставлена пізніш, але досить скоро, мабуть,— судячи з того, що вона теж не згадує ще нічим про унію. Вона значно більша від «Поради» (разів зо три, яких 25 тис знаків против восьми), в сильній мірі впадає в характеристичну для Вишенського, з його незвичайно живим полемічним темпераментом, діалогічну форму, та раз у раз сходить на стежку веселого гумору, що робить сей твір — як і деякі інші писання суворого афонського аскета, предтечею української комедії. Тим більше, що й мова його в сих гумористичних діалогах з улюбленої його слов'янської сходить на «просту».

Щоб легше збити ходячі упередження і згрідливі погляди на чернецтво, Вишенський виводить сим разом типового —

¹ На собі дізнає

² Нижче, в розділі про пізніші писання Вишенського

³ Про се в Історії України VI с 436—7.

вже нам звісного «дитину руського», захопленого новою польською культурою. «Бывшій благочестивый христіанинъ прежде и цѣломудрецъ Малое Русіи» — тепер «съ Ляхи жи-вущій» «дворянинъ», що через се «одѣтинѣлъ» і між іншим став «ругателем иноческаго чину». Сей типовий для сього часу персонаж впроваджує Вишенський, щоб з його уст по-чутти ходячі відзиви про українських ченців та їх збити:

Прето молю тя, любимый мой брате, потерпи мя мало! хочу съ тобою о томъ побесѣдовать и тебе отъ тоей прелести освободити, да избѣжиши гнѣва и суда божія за тое твое руганіе и смѣянне Начало же оттоля чиню:

Чому ся ты, Рымлянинне, смѣши зъ духовнаго иноческаго чина? Ты же ми, вѣдаю, отповѣси: «Для того ся смѣю, ижъ каптуръ или страшило на головѣ носить (што мы зовемо клобукъ — поясняє Вишенський). И зась смѣю ся, ижъ волосе долгое носить и не подголив ся И зась простое одѣне носить, шито нехшталтовне, яко въ мѣхъ оболоч ся. И зась поясиле нѣкчемное скураное или ременное, черевичище — нѣмашъ на што поглядѣти, или чоботища невытерти, ажъ гадить ся¹ поглядѣвши на них. А до того — хлопъ простой: не знаетъ и проговорити съ челоуѣкомъ, коли его о што зытаешъ

То есть твой разумъ, мірянинне, о иноческомъ чину и убору!² (с. 211).

І Вишенський дає відповіді на сі гадки, виясняючи священне символічне значення чернецьких одерж, і марність, супроти них, всіх новомодних уборів, а при тим, як я сказав, раз у раз від серйозних богословських вияснень переходить на саркастичне висміювання новомодних фасонів свого «любимого брата — мирянина».

Чернечий каптур здається йому страшилом. Вірно, його можна назвати страшилом, бо він «страшить бѣсы», відганяє їх, даючи знак, що ся людина виріклася світу, і бісам нема що з нею робити. І Вишенський представляє вже, як сей чернець, потрясаючи «хвостом» свого клобука (що йому ззду звисає), промовляє до диявола:

Порожне ся трудишь, борешь и прелщаеш ся, діаволе, да ся до макгерки тобѣ угодное обрацу! Уже мя не узришь, діаволе, перекирвяючи макгерку³ то на той то на сей бокъ, шю напяливши яко індійскій куръ,— да пыху свою въ моеї головѣ показуеши и на свое угодіе моею головою куда хочешъ поворочаешъ и напинаешъ⁴ (с. 211).

І диявол відступає, і боїться того, і посрамляється від того клобука — бо він не тільки позбавляє диявола всяких надій уловити клобуконосця, але й «посромочує красоту і пестроту міроугодныхъ и красото любячихъ». «Отмѣны час-

¹ Аж гидко

² Друк: убирѣ, Царськ· уберу

³ Аби я перекирвяв макгерку (модний капелюх).

⁴ Аби диявол піддав пиху тій голові і тоді нею вертів по своїй волі

тоє въ купованю шапокъ и выбираню, которая красшая и на головѣ кшталтовнѣй стоить, зрителямъ приподобаетъ, косичку или пѣрце запявши» — такой клобуконосець «не мислить», і посмівається явно «з шапокъ і магерок чирвоних і чорних, кутнорованих і голих», думаючи про приподобання не людям, а Богові. «А ти що думаєш про себе», — питає Вишенський свого совопросника-магероносця — «вибритивши потылицю, магерку повисивши на верх рогу головного, косичку або пирце поверх магерки застромивши, делюю на собі перепнявши, плече одно над друге вище накукурічивши, наче полетити хочачи? думаєш, що тобі покути не треба? повір мені, що більш ніж іншим потрібно, бо зле двірське житте всі границі природи і цноти гвалтує!» (с. 213).

Ще з більшим гумором Вишенський виясляє новомодно-му миролюбцеві прикмети грубого чернечого обув'я:

И зась для того нехорошую обувь носить, яко да безпечне на змю, скорплю и всю силу вражю наступить. Але стой ты, кривоногий бачмажниче изъ своею кривоножною бачмагою¹ Чи можетъ нею такъ попрайти силу вражю, яко тотъ невытертый черевичище? Мнимаю, што ты омылитъ тая надѣя. А то чемъ? Для того ижъ сила вражя внутри, въ долинѣ пята твоея бачмаги сидитъ, и она тотъ строй вымыслила, и съ тебе ся всегда явно смѣетъ, коли ты ноги въ бачмаги вволочешъ. А трафитъ ти ся передъ паномъ стояти, тогда сила вражя не попускаетъ ти ровно ногами стояти, але подтыкаетъ тя да переплетаетъ ногами, то тую, то сюю напередъ поставляючи и на пятаю зась выворочаючи. А то сила вражя куда хочетъ ногами твоими поворачиваетъ для того, ижъ власть въ ногахъ твоихъ маеть и сама подъ пятаю сидитъ. А черевичище невытертое иноково — не так! Але яко стало на одномъ мѣсцю отъ вечера предъ Богомъ на молитву, тогда яко камень неподвижный доколь ажъ день освѣтитъ стоить, и бѣсы отъ той коморки, гдѣ ся молитъ, далеко отганяетъ. Тую силу маеть нехорошая обувь инокова! (с. 214).

Закид «Мирянина»², що з іноком не можна ні про що розмовитися, дає Вишенському привід до ще гостріших філіппик проти нової польської чи латинської культури, котру, новоспечений іі адепт виносить над старе українське «ціломудріє»:

А што жъ инокъ не вмѣетъ бесѣдовати съ тобою? Албо его пытаешъ о борбѣ духу съ тѣломъ? Албо его пытаешъ о диаволскихъ прилогахъ и безпрестанномъ мечтани мыслномъ? Албо его пытаешъ о скорбехъ внутреннихъ, алчи и жажди? Албо его пытаешъ о войнѣ помысла съ духи лукавыми поднебесными? Албо его пытаешъ о подвизѣ молитвенномъ тѣла и мысли? Албо его пытаешъ о томъ, въ чомъ животь вѣчный крыетъ ся?

¹ Бачмага — те саме слово, що башмак — рід черевика

² В Арханг. збірнику і так само в Підгір (судячи з варіантів, наведених Франком) тут стоить «Римлянин» (друк. с. 211), в Цар (л. 391) «мирянине» — так як далі звать його «мирянинном» усі списки

Или не вѣдаєшь, яко въ томъ жити, которого ты живєши, еше ни въ снѣ тобѣ о томъ приснити ся можетъ²

Или не вѣдаєшь, ижъ въ тыхъ многихъ мисахъ, полмискахъ, при- ставкахъ чорныхъ и шарыхъ, чирвоныхъ и бѣлыхъ юахъ¹, и многихъ скля- ницахъ и келишкахъ, и винахъ мушкателяхъ, малмазыхъ, аляконтохъ, ревулахъ, медохъ и пивахъ розманитыхъ тотъ смыслъ² еше мѣста не маєтъ²

Или не вѣдаєшь, яко въ статутахъ, констытуціахъ, правахъ, практи- кахъ, сварахъ, прехитреняхъ умъ плывающій — того помысла о животѣ вѣчномъ поднати и вмѣстити не можетъ²

Или не вѣдаєшь, яко въ смѣхахъ, руганяхъ, прожнмовахъ, многомов- ствахъ, кунштахъ, блазенствахъ, шидерствахъ³ розум блудячій — того по- мысла о животѣ вѣчномъ видѣти николи ся не сподобить²

Или не вѣдаєшь, яко зе псы братство принявши — съ хорты, окгары, выжлы и другими кундысы⁴, и о нихъ пилность и старане чинячи, аби имъ бока полны, хребты ровны и гладки были, — того помысла о животѣ вѣчномъ видѣти не можетъ²

Или не вѣдаєшь, яко на тыхъ гордыхъ бадавѣяхъ, валахахъ, дрыкгантахъ, ступакахъ, единоходникахъ⁵, колыскахъ, лектыкахъ, брож- кахъ, карытахъ, котчихъ⁶ трупъ свой⁷ премѣняючи — о животѣ вѣчномъ мыслити вмѣстити не можетъ²

Или не вѣдаєшь, яко въ замкахъ, мѣстахъ, селахъ, поляхъ, кгрунтахъ, границахъ, розширеняхъ мысль блудячая о царствіи божомъ мыслити не можетъ²

Или не вѣдаєшь, яко много-предстоящимъ гологлавымъ, трепернымъ и многопернымъ магероносцемъ, шлыккомъ, ковпакомъ, кучмамъ высоконо- гимъ и низкосытымъ слугамъ⁸, дворяномъ, воиномъ, жолнѣромъ цвѣтно- пестрымъ⁹ и гайдукомъ смертоносцемъ радующій ся — о царствіи божомъ не толко мыслити, но ни помечтати не можетъ² (с 215).

І дали: Чѣмъ ся смѣєшь зъ инока — ижъ онъ не умѣєтъ съ тобою гово- рити и трактовати, якъ пустое млынное коло крутячи а выворочаючи безпо- житочный тотъ языкъ²

А штожъ ты здорового знаєшь да говоришь² А штожъ за пожитокъ иноку отъ твоей бесѣды? А отъ когожъ ся ты научилъ, да бесѣдуєшь доброе?

Албо еєть у сатаны правда² Албо еєть у Веліара смиреніє² Албо еєть у князя тмы свѣтъ² Албо еєть у діавола скруха и убозство²

Да ли не знаєшь, ижъ ты є¹⁰ въ миру владѣють²

Да ли не знаєшь, ижъ тые мірскихъ учать² Да ли не знаєшь, ижъ тые дворянъ упремудряють²

Чѣмъ же ты, любимый брате, ругаєшь зъ инока, ижъ съ тобою не умѣ- єть бесѣдовати?

¹ Соусах — пор в Історіі VI с 399 і д паралелі з сатири Рея (Żywot człowieka poczciwego, 1567), також у цитованій статті ак. Перетца

² Християнський — властиво аскетичний.

³ Глузуваннях.

⁴ Різні роди собак

⁵ Роди коней

⁶ Роди повозів

⁷ Роз — тіло, в аскетичній зневазі

⁸ Мова про шляхетську дворню, підголену і прибрану в різні шапки з перами, та двірські полки — предмети пихи і конкуренції панів-магнатів І тут знов Вишєнський виступає як знавєць двірського життя другої полови- ни XVI в

⁹ З Підгір збірника

¹⁰ Духи тми, котрих тільки що названо різними йменнями.

Албо мнимаешъ, ижъ ся ты чого пожиточного въ замтузъ¹ научилъ²

Албо мнимаешъ, ижъ ты што цнотливого у курвы слышалъ³

Албо мнимаешъ, ижъ ты што богобойного отъ шинкарки навукъ⁴

Албо мнимаешъ, ижъ ты што розсудного отъ дудки и скрипки и фриу-ярника⁵ розобралъ⁶

Албо мнимаешъ, ижъ ты отъ трубача, сурмача, пищалника, шамайника⁷, органисты, рекгалисты, инъструментисты и бубенисты што о дусть и духовныхъ рѣчахъ коли слышалъ⁸

Албо мнимаешъ, ижъ ты отъ всихъ пастыревъ, мысливцевъ или водовозовъ, возницъ или скачомудрецъ⁹, кухаровъ или пирогахитрѣцевъ пекаровъ што о богословии навукль¹⁰ (с. 218)

Штожъ инокъ не умѣть говорити съ тобою, коли ты иноковы бесѣды не пршмаеши и яко песь встеклый¹¹ отъ своего пожитку и спасения бѣгаеши; если зась ты што иноку сказавати хоцещи, не маешъ ничего такового въ скарбѣ сердца своего, чимъ бы еси инока ползовати могъ, але еще бы еси его своимъ повѣстми и до конца отрулъ¹²

Уже бо инокъ отъ твоего смрада — твоей премудрости свѣтской свое начния душеносное очистилъ, твой разумъ, который ты носишь, изблюевалъ, извращалъ, исплювалъ, и тотъ сосудъ душевный слезами помылъ, постомъ-молитвою, скорбми, бѣдами, трудомъ и подвигомъ выжегъ, выпѣкъ и выполеровалъ, и новое чистое насѣнье богословия посѣялъ! (с. 219)¹³

Але зась речещи, яко зло житіе мають иноки по корчмахъ ходять и упиваютъ ся, и по годахъ¹⁴ обходы чинять, и прятельство собѣ зъ мѣрскими еднають, и до того гроши збирають и на лихву дають,—

впроваджуе нову серню закидів автор,— і з них тільки оден уважає серйозним се коли инок виходить з «общего житья» (монастирського общежиття, «кіновіі») та починає складати гроші; все інше несерйозне, простиме прогрішення для монаха, що несе свій подвиг:

О, если грошъ збирають и на лихву дають, и если бы и на лихву не давали, але при собѣ ховали и купа до купы привязовали, грошъ до гроша для розмноженя прикладали,— таковыхъ кромѣ общаго житья поединковыхъ иноковъ¹⁵ грошолубителей нѣсть достойно иноки¹⁶ едними называти! Бо будетъ ложъ крыти ся въ имени Ты его единымъ зовешъ, а онъ не самъ, але зъ диаволомъ грошовладельцемъ, и будетъ хула на иначеское имя Але его смѣле можетъ звати тымъ именемъ. Юда рабъ и лестецъ, другъ и предатель, образомъ въ апостолѣхъ, а дѣломъ въ зрадцахъ, образомъ въ спасаемыхъ, а дѣломъ въ пропадаемыхъ, образомъ въ ученикохъ, а дѣломъ въ продаемыхъ¹⁷, «продамъ бо рече «Христа и приобрящу імѣнія».

¹ Домі розпусти

² З чого міг би покористувати від нього чернець

³ Флейтиста

⁴ Жоломийник — що грає на козі

⁵ Цар сокатемудрецовъ, не знати, що се значить чи курієрів, чи поварів (старосл сакачии)

⁶ Скажений

⁷ Звертаю увагу на сей образ, так послідовно, в деталях розроблений автором

⁸ Родинних оказіях

⁹ Монахів, що живуть одинцем, не ведучи «общого житія» з іншими

¹⁰ Бо ж инок — одиночок

¹¹ Повинно було бути «продающих»

Подобный бо и сей грошолобивый инок чинить гласъ: отвергну ся — рече — обѣтницы своего пострига и съберу грошѣ!

А о обѣдахъ и напитю, если того грошоваго грѣха инокъ не чинить и не имаєтъ ничего въ своемъ схованю, а трафить ся ему отъ того чрева и отъ того горла звытижити ся, тому ни мало не чюдуй ся!

И я тому вѣрую, што трафляеть ся и то въ вашей землѣ иноку, ижъ часомъ и переночуетъ въ корчмѣ. Не все бо пшеница въ постваню ся находить, але знайдешъ другую ниву, которая болшей куколю, нежели пшеницы народитъ. Также и межѣ иноки. въ dospѣяню на звѣтяжство того чрева — мало ихъ есть Тому не дивуй ся!

Абовѣмъ подвигъ и борба есть жизнь моя, которое ты не знаєшь!

Бо еще еси на войну не выбравъ ся, еще еси доматур!

Еще еси кровоѣдъ, мясоѣдъ, волоѣдъ, скотоѣдъ, звѣроѣдъ, свиноѣдъ, куроѣдъ, гускоѣдъ, птахоѣдъ, сыроѣдъ, сластоѣдъ, маслоѣдъ, пиро-гоѣдъ¹. Еще еси периноспаль, мяккоспаль, подушкоспаль! Еще еси тѣлу угодникъ! Еще еси тѣлолюбитель! Еще еси кровопрагнитель!² Еще еси перцолубецъ, шафранолубецъ, имбиролюбецъ, кгвоздиколубецъ, кмнинолюбецъ, цукролюбецъ и другихъ брѣдень горко- и сладко-любецъ! Еще еси конфектолюбецъ! Еще еси чревобѣсникъ! Еще еси гортановстекъ!³ Еще еси гортанокгратель!⁴ Еще еси гортаномудрецъ! Еще еси дѣтина! Еще еси младенецъ! Еще еси млекопий!

Якъ ж ты хочешъ бѣду военника бьочого. ся и боручого ся, у щцки матернее дома сидячи,— розознати, розсудити? (с 119—20)

Тут текст ап. Павла про молоко віри для неприготованих до «твердої страви» зводить гадку автора на інші шляхи: він починає доводити, що православна руська церква, незважаючи на всі слабі сторони, стоїть далеко вище від усіх інших. Тому дитячим непорозумінням, «дитинністю» являються всі переходи з православної віри на інші «розділені» конфесії: «овъ бо зоветъ ся папезникъ, овъ зась нынѣ зъ евангелія вилѣзь — евангелиста, овъ зась недавно выкрещеный (анабаптист), овъ зась суботникъ». По сім ще раз повертається до своєї теми — апології чернецтва, але для того тільки, щоб перейти до сеї нової варіації: від апології православно-го чернецтва до апології православної церкви взагалі. Його тезою стає: збочення й апостазії, які трапляються в православної вірі, нітрохи не доказують її нестійкості, і здається мені, що виклад тут розширився одною ще пізнішою вставкою, наваяною унією:

Видиши ли, дѣтино руский, въ колысцѣ роскоши колышущий ся,— ижъ ты не знаєшь, якъ ся инокъ зъ черевомъ бьеть, товчеть, мучить и бореть! А ты его худишь и клеवेशь напивша ся раз видѣвши! А тоє войны, дома ростягаючи ся, не знаєшь! А тоє борьбы, достатками всякими обставлевавши ся, не вѣдаєшь!

¹ Се одне з тих місць, де ся манера паралельних виразів переходить у нуднувату многослівність

² Любитель хати — дублет до попереднього «доматора»

³ Паралельний вираз до «чревобісія», імпровізований автором (встеклий — біснуватий)

⁴ Мабуть, треба — гортаногратель, гортано-грець

Слыхалъ ли еси нѣколи, въ той колысць роскошной клышучи ся, отъ мамы иль отъ тата, или паки отъ попа о томъ словѣ Павломъ реченномъ, яко «духъ — мовить — воюеть на тѣло, а тѣло на духъ тые друг другу противят ся и борют ся одинъ зъ однимъ доты, ажъ котрое зъ тыхъ звитяжество надъ которымъ приметъ или тѣло надъ духомъ, или духъ надъ тѣломъ?»²

Якожь ты хочешъ познати тое й розумѣти, коли ты увесь тѣло, коли ты увесь кровь, — а тѣло и кровь, по Павлу, царства быя не наслѣдить!

Видиши ли, дѣтино руский, въ колысць роскоши колышучий ся, як не знаешъ тое войны черевное иноковы, — котрого хулишь и ругаешъ, а самъ въ пелюхахъ смраду несытства¹ всѣгды ся валяешъ?

Не чудуй же ся, дѣтино руский, выдѣвши напившего ся инока — абовѣмъ въ борьбѣ стойть и въ² запасы ходить!

И много ся трафляеть, як двом борцом боручим ся то тому то сему наверхъ высочити, а того подъ себе подбгати, то тому зась засподу вымкнути ся и верховного на-исподъ перевернути. Такъ и наше тѣло (отъ землѣ земля!) земельного тяжару и покорму прагнеть Духъ зась горѣ вытягнути ся съ того мяса ишетъ, але его тотъ гной³ и сласти тѣлесные связали и не пуцають⁴. Дьяволъ зась тѣлу пособляеть и на душу бореть, и многокרותъ отъ похотей тѣлесныхъ розыгравший ся борець съ помочникомъ дьяволомъ на погыбель душевную изъ вѣры выбѣгаетъ — и въ турское обрѣзанство впадаеть. А то чинить — одно для мясочревохотного, а другое для Туркинѣ красной, да на мяккихъ постеляхъ спить и без-франсуливаю⁵ жизнь живеть.

Изали жъ для тыхъ отпалыхъ вѣры слѣдъ Христовъ и путь живота вѣчного упрани ся и погыбе? .. (с. 221).

Што⁶ и вы въ своей земли недавно пострадали! Тые епископы ваши, зъ сытими трибухами и з много-наполненными скринками и шкатулками⁷ червонныхъ — albo розумѣешъ, на покуту⁸, убозство, крестоношенье и совлечение мира и похотей его къ папезови отбѣгли? Вѣру ми ими (и самъ видишь!), ижъ не для того Але для чого? Абы оный голось богатого до себе самого мовячий угонили, и они тую раду въ собѣ также урадили! Якъ же? Отъ такъ «Разоримъ»⁹ благочестивыя вѣры житницы (и з ними)¹⁰ наши скринки и шкатулы наполненые, а съизждемъ болше скриниска поклонивши ся папѣ! Вѣмы бо, коли мы толко вѣры своей одступимо, тотъ князь мирский¹¹, папа, наши скриниска наполнить! Тотъ наши похоти безпрестани кипяче установить¹² и загамуеть!

¹ Порівняння «дитини руського» з дитиною, що, об'ївшися, наробила в пелюхах

² «Въ» додаю, запасы (в друк хибно за пасы) — боротьба

³ Тѣло! дуже яскравий виклад аскетичної ідеології

⁴ Друк пуцаеть

⁵ Друк безфрансунливаю, фрасунок — туробота (польське).

⁶ Се, власне, я вважаю пізнішим додатком ядовиту паралель епископів-уніатів з потурнаками, що переходять на турецьку віру задля «безфрасунливого життя»

⁷ Друк «скриньок і шкатуль», помилка пояснюється, мабуть, тяжкою конструкцією, простіш було б так сказати чи думаєш, що ті епископи з шкатулами

⁸ Друк поупку

⁹ Друк разоремъ

¹⁰ Се «і з ними» вимагається змістом, але можливо, що упущене самим автором. Він парафразує тут, прикладаючи до епископів-уніатів, євангельську притчу про багатого чоловіка, котрому зародила нива

¹¹ Папа-антихрист!

¹² Якесь помилене слово

Тогда будемъ волность мѣти по своей воли жити!
 Тогда будемо што хотѣти творити, коли нас нѣхто не будетъ глядѣти!
 Теперь въ насъ тая дурная Русь житія чистого ищетъ!
 Теперь въ насъ цноты, учтивости и доброго сумненя видѣти прагнеть —
 чого мы не маемо, и для того всѣгда ся оныхъ соромѣмо!
 Але якъ учинѣмо? — Къ папѣ римскому бѣжемо!
 И съ того сорома ся выкрутимо, и на Русь — да ся поклоняють папѣ,
 бѣду навалимо, и свое житіе исполнимо! И речемо души нашей Душе, има-
 ши много блага, лежаща на лѣта многа, яждѣ, пій, весели ся!¹ не бой ся ни-
 кого, скажи, играй
 Изалижъ для тыхъ отпалыхъ епископовъ христанская вѣра оскудѣла
 или нарушила ся?
 Изали ущербокъ нѣкій в слѣдъ спасеное дороги приняла?
 Никакоже! Тые сами² изъ вѣры выбѣгши въ яму невѣрія впали и отъ
 себе³ собѣ смерть зъѣдали, а наша вѣра чистая цѣла и здорова стоять!

I він повертається по сім екскурсі до своєї апології ченця.

«Тако теда и ты отъ инока не погоршай ся, еслибы еси его и напивша ся видѣлъ! Толок изъ вѣры⁴ къ папежу да не бѣжить! И доколя тотъ хвостъ на головѣ носить, покаяти ся можетъ! А што ты, брате милый, знаешъ? И ужъ ты его плюща и едуща видѣлъ и осудилъ, — а онъ зась отшедши съ корчмы въ свою келію, тотъ кусъ смачный и кувель⁵ оплакавъ и отжалувавъ, и прощение отъ Бога пріялъ. Якожъ ты смѣешь прежде суди судъ на божія раба чинити? Не суди жъ, брате, да не осужденъ будеши, и обрати свои очи помысли⁶ на себе самого. якъ ся усправедливиши Богу съ того корчмарства, которое в сѣгды во адъ чрева своего носиши, и которое смачнѣйшее пиво, медъ или вино — коштуючи, тое горломъ глытаеши, и которое ти не любо — тое подлѣйшимъ черевомъ возницкимъ, мысли(в)скимъ травишь и давати повелѣваеши .

Видишъ ли, што страждеши, а болѣзни ошупати не можеши! Тому неборакови въ мѣсяць разъ трафить ся напیتی ся, и то безъ браку што знай- деть — горкое ли, или квасное, пиво албо медъ, тое глосеть, толко бы тую поганку утробу насытити могъ! А по насыченю зась терпитъ, въ келію влѣзши, доколя ся ему другій такій праздникъ трафункомъ намѣритъ! А въ тебе? Што среда — то Рождество чреву, а што пятница — то Великъденъ веселя, празнованя жидовскаго, кромѣ другыхъ разрѣшенныхъ дней, мовлю

А если бы и такъ было, жебы отъ бѣсовъ зманеного инока въ корчмѣ плючи видѣлъ еси — Однакъ день албо два забавивши ся зась на покуту и плачь въ келію бѣжити, и за злые два дни 40 дній добрыхъ намѣщаетъ. Поститъ, алчетъ и страждетъ — за долгъ грѣховный покутою платитъ и отмщаетъ! А ты всегда въ корчмѣ живеши, и самъ шинкаремъ еси! Корчмы запродаеши, людскія сумнѣня опиваеши! Скупостію корчменого торгу зъ Афраимами жидовскими людское чрево оцѣниваеши (с 222)

Сим ударом у святиню шляхетських привилеїв — «святу корчму», монополію шинкування і аренди, замикається сей

¹ З евангельської притчі

² Самі одні

³ Самі

⁴ Православно

⁵ Кухоль

⁶ Друк помысли.

характеристичний начерк шляхетського танцюритого раю, до якого вступили «синове Малия Руси» під знаком польського права. Апологія іночеського чину під пером Вишенського перетворилася, як бачимо, в сатиру нового шляхетського життя в стилі Рея. Закінчує ж її характеристичний еккурс в сферу соціального радикалізму — до якого взагалі має таку сильну тенденцію аскетична ідеологія автора. Він починає доводити своєму совопросникові — без особливого логічного зв'язку з попереднім, що він взагалі не має чого «велемудрувати, хвалити ся, як порхавка надымати ся», бо з природи своєї він така ж людина, як і кожний убогий, над котрим він величається («не земля ли ты отъ землѣ, яко и сиромахъ убогій и голый? не очи ли, слухъ, вкусъ, ноздри, руки, ноги въ томъ же порядку розсажены што и убогого? не серце ли, чрево, утроба, слезень, кишки и проходъ въ тобѣ ся знаходитъ также и въ убогого»). А далі, позбавивши його таким чином всяких привілеїв, несподівано переводить до найнижчої верстви: вияснює оголошеному «дитині руському», що то він належить до несвобідного класу, як невільник і раб миру сього і його приваб. Се він бідняк і хлоп, а не той інок, що його він зневажає. Той в дійсності являється членом вищої касты, як «син царства небесного». «Не рівняти ся хлопові з шляхтичом» — нехай буде ся шляхетська правда; тільки ж шляхтич не він, а той, що визволився від неволі світу!

Не ругайся ж, бѣднице пане, иноческому чину Сыномъ царства небесного не ругай!¹ Бо далеко хлопъ отъ шляхтича розность має! Хтожъ есть хлопъ и неволникъ? Толко тотъ, котрій міру сему яко мужикъ, яко хлопъ, яко найманецъ, якъ неволникъ служить!

Котрій образъ и кшталтъ въ, панове, носите! Для того ижъ міра сего хлопи и неволници есте, и ему вѣкъ свой въ службѣ ажъ до смерти изгубляете, и сами съ нимъ погибаєте!

Хто жъ есть шляхтичъ? Тотъ котрій зъ неволѣ мірской къ Богу vyrнетъ и съвышше ся отъ Духа Святого породить По Іоанну. «Елици же, рече, пріяша его, дасть имъ власть чадомъ божіимъ быти» Видиши ли шляхецтво вѣры нашае? Котрій отъ Бога ся породить — тотъ есть шляхтичъ!

А вы бопротивно перевернули всѣ писма въ той безбожной земли, и отъ крови, отъ похоти, отъ смрада родячи ся пошляхтѣли! И погордѣли есте, и рабовъ божихъ поругаєте! (с. 223).

Сим ефектним парадоксом кінчить Вишенський сей прецікавий твір, так неfortunно вставлений ним у «Пораду». Апологія чернецтва перейшла в засудження сучасного панства — і от її фінал! Розуміється, сам Вишенський не бере свого парадоксу серйозно і на іншій місці того ж твору настільки знижається до сучасного ладу, що вияснює, як мо-

¹ Не зневажай синів царства

жуть доступити спасення і сьогосвітні пани Нехай будуть смиренні, не пишні, не хвальки, побожні і милосердні, нехай прикладають до доброго життя суд і правду, а поза тим покладають «не на свою добродѣтель мірскую, але на тыи сиромахи съ хвостами каптуровыми ходячіе і мѣхомъ шитую одежду, поясище ременное, чревичища невѣтертые носячіе». Їх молитви треба з'єднати, очевидно, — дарунками, милостинею та гошенням, — «яко да посилюють милость божію молитвами — простити такому господару или князю грѣхи, елико яко человекъ съгрѣшитъ зъ неосторожности мірской забавы».

Так весь грізний соціальний радикалізм і провалюється в сю скромну дірочку — милостині іночествующим!

Більш серйозний, академічний, так би сказати, підручник правовірної премудрості, потрібної під даний момент землякам, хотів Вишенський дати в іншій вищезгаданім творі: «Извѣщеніе краткое о латинской прелести», що належить також по всякій правдоподібності до сих ранніх писань — судячи з того, що про унію не згадує ще. Сей академічний намір виявляється в самій мові: автор вживає мови не простої, як у тільки що обговоренім диспуті з «мирянном», а церковнослов'янської — як у «Писанню до всіх в Лядський землі», навіть ще більше строгої, суто академічної! Починає з аналізу поняття «прелести»: «Вопросъ: что есть прелесть? — Отвѣтъ: Прелесть есть вмѣсто истины ложъ содержати и сію нудити ся (силкуватись) не сый сушую яко сушую показати» — і т. д.

Латинській прелесті православні мають протиставити рекомєндовану Христом «мудрість зміну». Отже знов: «Вопросъ: что есть мудрость змінна? Отвѣтъ: Се есть еже главу соблюсти» — правдиву віру, жертвуючи всім іншим...

Але далі автор залишає таку катехизичну форму і знов уряджує диспут — подібний до того, що він відбув з «дитиною руським», — тільки сим разом випроваджує замість себе православного земляка і повчає його, як він має вести «бесіду» в справах віри з «чоловіком латинського роду», а властиво — уряджує взірцевий диспут між ними.

Насамперед радить землякові запитати латинника про походження св. Духа: звідки взялося в латинській символі «і от Сина» Попереджує його, що латинник, припертий до стіни, почне лаятись і скакати — «Молчи, кглупче, не знаєши ничтоже!» — обычай бо имъ сице творити, егда истиною ложъ ихъ заустиши, или «Гдѣ ся училъ? по латинѣ не знаеть! простое евангеліе читаеть!» — комедії и машкары у езуитскихъ колеумахъ не учивъ». На се не треба зважати, — навчає Вишенський; посилання на Платона, Аристотеля й інші пре-

лесті треба пускати поза вуха і держатись простого і нехитрого евангелія, поки латинник не буде змушений признатись, що «і от Сина» вони самі додали (с. 257).

Тоді поставити питання «о церкви старъйшей и истинной» спитати латинника, що старше — джерело чи ріка, що з нього тече, і коли той признає, що джерело старше від ріки, тоді нагадати йому, що джерело віри було в Єрусалимі, отже єрусалимська церква, видко, старша від римської. Далі таким самим методом довести безпідставність латинської науки про преемство папської власті від ап. Петра. Вказати, що всі таїнства й обряди римської церкви повні папських перемін, включно до останньої зміни календаря, і зостається папі римському ще тільки «отрыгнути хулу на вышнего, на благочестіе гоненіе веліе сотворити .. и антихриста породити, да запечатлѣетъ латинскую прелесть своимъ пришествіемъ» (с. 264).

Весь сей виклад, що становить першу частину трактату (с. 254—264), досить близько нагадує «книжицю» Василя Острозького. І справді, дійшовши до цього місця, Вишенський заявляє, що він далі хотів так само «обличительно писати о таинственной вечерѣ (причастію), календари и прочихъ премѣненіяхъ ихъ латинскихъ отъ истины на ложъ и прелесть» — «но занеже видѣхомъ, яко о всемъ томъ довольно Василій отъ божественного писанія написа, сего ради оставихомъ о семъ писати». Тому рекомендує з усім довір'ям і пильністю звернутися до його книги. Можливо, що ця книга взагалі й піддала йому гадку написати своє «извѣщеніе», хоча теми, порушені Василем, не були чимсь новим і трактувалися в раніших полемічних писаннях, мабуть звісних і Вишенському. Франко навіть висловив гадку, що Вишенський, познайомившись з «книжицею» Василя і переконавшись в занадто тяжкій викладі її, надумав «обробити головні точки її по-своему, коротко, популярно, висуваючи наперед тільки найважніші докази», і так повстало «Извѣщеніе» (с. 120). Таке пояснення мене не зовсім вдовольняє, бо сам Вишенський, як я підніс, у своїм трактаті бере тон високий, академічний, як я назвав його. Правдоподібніш, що, поручаючи своїм землякам книгу Василя як незвичайно цінний збірник певного, досвідченого матеріалу, він хотів їм дати разом підручник православної евристики¹ — як вести релігійні диспути з латинниками і відповідати на їх «прелестні» аргументи.

В таким напрямі він обробив у першій частині питання про походження Св. Духа, старшинство церков і Петрове

¹ Евристика — наука, як диспутовати або спорити

преємство. Поминаючи інші питання, досить — на його гадку — освітлені в книзі Василя, він у другій частині свого «Извѣщення» обробляє таким же методом, як у першій частині, суперечку про чистилище, purgatorium: ставиться латинникові питання, доводиться, що ідея чистилища суперечить текстам Євангелія про суд, посмертну заплату і т. д. Виклад доволі прозорий, легкий, переконуючий, так що сей трактатець належить до кращих богословських творів у тодішнім нашій письменстві. Вишенський тут показує себе досвідченим богословом і моралістом, не кажучи, що і з літературного боку його виклад далеко більш живий, рухливий, образований, емоціональний, ніж у Василя. Місця ж трапляються дуже інтересні, як з ідеологічного, так і з чисто літературного погляду.

Такі, напр, міркування про відповідальність (по смерті) за панське, поміщицьке право. Неглибокі вони знов-таки, недалеко сягають — як і попередні гадки про шляхетство; але при загальній бідності соціальних тем у нашій старій письменності вони варті всякої уваги.

Постраждуть зась и власти мірскія, они ж талантъ добръ отъ Бога имъ данный въ своихъ похотехъ и слабостяхъ гноя тѣлеснаго погребаютъ, о размножени же хвалы божіе ничтоже дбають... Не памятають, яко сего ради отъ Бога божіе пріяша, да симъ Бога прославляють, они же сопротивно творять. на свой смрадъ и тщую славу міра сего добра божии истощеваютъ, на спасеніе же свое и подручныхъ скупостию врата сердечная заклочаютъ

И что сотворите, градодержатели и многоселци, егда господинъ вѣданнаго вамъ истязати васъ хоцетъ. Кій отвѣтъ даете тогда? еда¹ речеши, яко нынѣ обyklъ еси глаголати, глаголюще Волно ми надъ своимъ¹ что хошу съ тѣмъ сотворити, то сотворю, а гдѣ хошу расточити, тамо расточю? Еда² твое естъ еже имаши? Еда создалъ еси или изъ утробы матере съ собою на жизнь еси извлекъ? Не твое убо естъ, бѣднице, не твое, и не волно ти сіе кромѣ волѣ божіе ниже едину черту расточити и изнурити¹ (с 268).

Відкидаючи католицьку доктрину про чистилище і доказуючи, що християнин в с і м житті «нудиться» і «чиститься» для вічного життя, Вишенський, як звичайно, в можливо сильних виразах представляє, як переходять те «пуркгаторіум» православні під пануванням «Латини» — «безчестіємъ, поруганіємъ, поносами, клеветами, лжеглаголаніємъ, посмѣяніємъ, гонешіємъ, бѣднотвореніємъ, уничиженіємъ, томленіємъ, біеніємъ, въ темницахъ затвореніємъ, мученіємъ и убіеніємъ Антихристова наслѣдія — папешское вѣры» (с. 269). І спеціально прикладає се до тих різних насильств, які, мовляв, православні терпіли з приводу нового календаря.

^{1,2} В друк егда.

Сице и нынѣ Латина христаномъ православнымъ творять, обновляюще прежде бывшее идолопоклонство и гоненіе, глаголюще «Поклони ся папѣ! приими его самосмышленный законъ, календаръ новоутворенный, и почитай! Ветхій же отступи! И всю прелесть нашею вѣры честно почти! На насъ истины ничтоже не глаголи! Лжи и прелести нашея не хули! Аще же не хочете — то имѣте ихъ и мучите досадами и бѣдами!

«Вы, войтове, бурмистрове, лантвойтове, власть мірская, градская и повсюду! Не дайте Руси ни единого пространство въ жизни ихъ! Въ судѣхъ Руси не поборайте¹, паче же и кривдите! Въ сусѣдствѣ любви не показуйте, ниже съ ними ся общѣте, паче же ихъ ненавидите! Въ купляхъ, торгахъ, ремеслахъ Русинъ съ папезникомъ волности единой да не имать! Въ цехахъ ремесническихъ Русину быти не достоинъ, доколѣ съ не попапезитъ! На власти войтовства и бурмистровства² и прочихъ строителствъ отъ Руского народа да ся не поставляютъ — доколѣ съ у папежа не увѣруютъ!

«Аще же симъ Руси не досадите, и своєю христанскою вѣры отступити и папѣ идолопоклонити ся не хочуть,— набоженство имъ разорѣте! На праздники старого календаря звонити не дайте, новый же святити и праздновати съ силою понудѣте и виною запретѣте! Аще же и еще не послушаютъ,— сакраментъ Христовъ обезчестѣте, на землю пролейте и ногами поперѣте и потопчѣте! Церкви залечатуйте, и отъ всѣхъ странъ бѣдно творѣте и досаждайте, да поне сими бѣдами и досадами повинут ся поклонитися папѣ и костелови Римскому!

«Аще же ни и сими досадами имъ не одолѣете,— въ темницахъ затворяйте и безъ винъ вины на нихъ налагайте, бийте, безчестѣте и убийте въ имя найсвятешого его папы! Прощеніе и разрѣшеніе отъ него примете и въ чистцю за то и за вся беззаконія по смерти очистите ся!» (с 269—70)

У літературі сей сильно зачеркнений образ викликав дискусію з погляду історичної правди: наскільки ся критика переслідувань православних у тодішній Польщі, кінця XVI в., відповідала дійсності — чи дійсно боротьба за календар доходила таких драстичних форм? Вишенському то закидалось перебільшення, то припускалось, що він розмалював свій образ подробицями з пізніших часів³. Але, оцінюючи його, треба пам'ятати, що Вишенський писав се не як історик, а як художник-полеміст. Йому треба було дати сильний образ латинського чистилища для православних. Останні різкі і грубі форми боротьби з старим календарем він вставив у стару, так добре звісну йому, близьку і наболілу боротьбу галицького мішанства з всякого роду обмеженнями і безправностями, що воно терпіло за свою руську віру і з ними боролось протягом всього XVI в. у Львові, Перемишлі, Городку і т. і. Звичайний нахил до гіперболізму, з другого боку — паралель з старими римськими нагінками на християн, підчеркнена ним, очевидно, погнала творчу уяву Вишенського в напрямі згушення фарб, поглиблення особливо драстичних рис, донесених до нього листами, переказами з України і доповнених його власною уявою. Опорних пунктів для сеї ро-

¹ Не підтримуйте

² Друк бурмистрапства

³ Франко с 140 д д Третяк с 246

боти його фантазії не бракувало! Були реальні факти — і ще більше переказів про них! Чи було пролите де-небудь причастя? чи потоптано ногами? чи тільки били, а не забили нікого на смерть під час війни за старі і нові свята? — се так само не можна твердити на підставі слів Вишенського, як не можна і заперечувати можливості таких фактів на тій підставі, що ми не розпоряджаємо документальними підтвердженнями їх. Сильний, яскравий образ, намальований Вишенським, зостався цінним літературним свідоцтвом того, як відбивалася в уяві сучасників релігійна боротьба «благочестія» з «латинством» у тодішній Польщі. Він мусив робити сильне враження. Нижче, в «Одписі» Клірика Острозького, 1598 року, знайдемо патетичний образ горожанської війни, викликаної унією: «кровопроліства, мужобойства, забійства, тиранства, мордырства, нахоженья квалтовъ на дома, на школы, на церкви, обелженья шкарадого невѣствъ, паненокъ чистыхъ, душъ невинныхъ, паній зацныхъ и велможныхъ при самой начистьшой и страшной и непостижимой таємници и офѣре: при приймовану святѣйшихъ таинъ тѣла и честныя крови Христовы — наполнили и наброили» (405). Се явна парафраза суворого й шорсткого, лапідарного образу Вишенського, розпущена водицею шкільної риторики. Вона служить свідоцтвом, кажу, яке враження викликали сі громи Афонської гори на Україні, як підхоплювались, повторялись, прикладаючись до всяких злоб дня. Се міра тодішніх літературних впливів нашого Івана з Вишні.

Писання до кн. Острозького і «До утекших єпископів». Два твори Вишенського, написані приблизно в однім часі, в 1597—8 рр., з приводу вистей про унію, про відправу, дану їй на Берестейським соборі, про літературну і політичну боротьбу, що з сього приводу вив'язалася, — становлять кульмінаційний пункт творчості високоталановитого письменника і варті особливої уваги. Вони ілюструють дві сторони його виступу з приводу унії. Одна сторона — «до своїх», друга — до ворогів. Спільна ідеологія, спільний круг вражень і гадок, — тільки глибока різниця в тоні, в настрої й стилі.

Відти ж різниця і в розмірі. Для слів радості, признання, подяки, заохоти, що треба було сказати своїм, — вистачало небагатьох сторін. Акт обвинувачення проти апостатів, обґрунтований, умотивований, мусив бути без порівняння довший. Писання до кн. Василя має всього коло 15 тис. знаків, писання до утекших єпископів — се найбільший твір Вишенського, коло 120 тис. знаків, три звичайні аркуші друку. З літературного й культурно-історичного погляду оба